

Maastricht en Luik bezet

Maaslandse Monografieën, 73

Onder redactie van

Prof. Dr. P.J.A. Nissen (voorzitter)
Dr. W.J.M.J. Rutten (redactiesecretaris)
Prof. Dr. E. Aerts
Prof. Dr. R. Aerts
Prof. Dr. A.M.J.A. Berkvens
Mevr. Dr. J.C. Dekker
Dr. M. van der Eycken
Dr. J.J. de Jong

Raad van Advies

L.J.P.M. Frissen (Maastricht)
H.Reijnders (Hasselt)
Prof. Dr. C. Bruneel (Louvain-la-Neuve)
Prof. Dr. A. Heinen (Aken)
Prof. Dr. P.M.M. Klep (Nijmegen)
Prof. Dr. A. Labrie (Maastricht)
Prof. Dr. J.M.W.G. Lucassen (Amsterdam)
Prof. Dr. G.W.J. Rooijackers (Amsterdam)
Prof. Dr. H. Soly (Brussel)
Prof. Dr. R. van Uytven (Antwerpen)

De in deze serie verschenen delen staan vermeld op pag. 388-389.

Stichting Maaslandse Monografieën

De Stichting Maaslandse Monografieën werd in 1964 in het leven geroepen door het Sociaal Historisch Centrum voor Limburg en Limburgs Geschied- en Oudheidkundig

Genootschap en staat onder bestuur van:

Mr. W.F.E.R.M. van Oppen (voorzitter)
Prof. Dr. A. Knotter (secretaris)
Drs. H.J.L.M. Boersma MBA (penningmeester)
Dr. N.J.P.M. Bos
Mevr. Mr. C. de Koster
Prof. Dr. P.M.J.E. Tummers
Dr. J.G.C. Venner

Maastricht en Luik bezet

Een comparatief onderzoek naar vijf aspecten
van de Duitse bezetting van Maastricht en Luik
tijdens de Tweede Wereldoorlog

door

PAUL BRONZWAER

Hilversum
Verloren
2010

De uitgave van dit boek kwam tot stand met steun van de Gemeente Maastricht en
Stichting Dr. P.G.J.M. Janssens.

Op het omslag: Duitse infanteristen op de Maas op 10 mei 1940.
Foto: Bundesarchiv Koblenz.

ISBN 978-90-8704-158-8
Eerder verdedigd als proefschrift aan de Universiteit Leiden.

© 2010 Paul Bronzwaer & Uitgeverij Verloren, Torenlaan 25, 1211 JA Hilversum

Typografie Rombus, Hilversum
Omslagontwerp Het Lab, Arnhem
Druk Wilco, Amersfoort
Bindwerk Van Waarden, Zaandam

No part of this book may be reproduced in any form without written permission from the author and publisher.

Voorwoord

Het schrijven van een proefschrift is niet alleen maar een puur individuele aangelegenheid. De belangstelling en ook de hulp van derden zijn daarbij onontbeerlijk. Voor alles gaat mijn dank uit naar mijn promotor Jan Bank. Hij was het die mij, toen ik in ons eerste onderhoud het voorstel deed een proefschrift te schrijven over de bezetting van Maastricht, op het belang van een vergelijkend onderzoek wees. Ik vulde zijn idee aan met de suggestie een aantal aspecten van de bezettingsgeschiedenis van Maastricht en Luik vergelijkend te onderzoeken. Zo ontstond het onderwerp van deze dissertatie. Mijn copromotor, Peter Romijn, ben ik niet minder dank verschuldigd. Hij had interessante suggesties betreffende de bestuurs-situatie in beide steden tijdens de Duitse bezetting. Ik heb de periode van samenwerking met hen beiden als zeer positief ervaren. Eveneens ben ik veel dank verschuldigd aan Rob Ubachs. Onze jarenlange vriendschap lag aan de basis van zijn spontane bereidwilligheid om de kaarten die ik voor de illustratie van met name de militaire operaties nodig had, te maken. Als bekwaam architect heeft hij met zijn bekende nauwgezetheid een hoge kwaliteit weten te bereiken. Daarnaast wil ik de vele archiefmedewerkers die mij in de verschillende archieven terzijde hebben gestaan, bedanken. Één van hen wil ik met name noemen: Frans Roebroeks, verbonden aan het Historisch Centrum Limburg. Niet alleen was hij vanaf het eerste begin in hoge mate geïnteresseerd in mijn onderzoek. Maar als archivaris wist hij menige relevante bron voor mij op te sporen en mij op menig belangrijk document te attenderen. Ook was hij een trouw meeleezer.

Daarnaast ben ik het bestuur van de Stichting Maaslandse Monografieën erkentelijk voor de bereidwilligheid dit proefschrift in de gelijknamige serie op te nemen.

Last but not least gaan mijn diepste gevoelens van dank uit naar Mariëtte, die mij altijd de ruimte geboden heeft mijn kennis van de Tweede Wereldoorlog te verdiepen. Maar dat niet alleen. Zij deelt al meer dan zevenenveertig jaar lief en leed met mij. Om uit te drukken wat dat voor mij betekent, kom ik woorden tekort.

INHOUD

Voorwoord	5
Inleiding	14
1 De aanloop naar dit onderzoek	14
2 Een comparatief onderzoek	14
3 Maastricht en Luik: vergelijkende geschiedschrijving op lokaal niveau	17
4 De opzet van het onderzoek	18
4.1 Deel 1: De inval in mei 1940	19
4.2 Deel 2: Het bezettingsbestuur	19
4.3 Deel 3: De jodenvervolgning	20
4.4 Deel 4: De bevrijding	20
4.5 Deel 5: Het herstel van het democratisch bestuur	20
5 Bestaande en relevante literatuur	20
6 De situatie van de archieven in Luik	21
Proloog Luik en Maastricht: van de Alde Caerte tot 1940	22
De tweeherigheid	22
Economische relaties en ontwikkelingen	24
Maastricht in de vroegmoderne tijd	26
Luik en Maastricht in de Franse Tijd	27
Luik en Maastricht verenigd	28
De Belgische Opstand	29
Luik tussen 1840 en 1940: stad van industrie en arbeiders	30
Maastricht van 1840 tot 1940: een katholiek bolwerk	32
Deel 1 De inval	35
1 De inname van Maastricht	36
1 De expansiedrift van Hitler	36
1.1 Lebensraum	36
1.2 Plan Gelb. De eerste Duitse aanvalsplannen: oktober 1939-januari 1940	39
1.3 Het definitieve Plan Gelb: 10 februari-10 mei 1940	44
1.4 De opzet en voorbereiding van de <i>Sonderunternehmen</i> (speciale acties) voor de Maasbruggen in Maastricht	45

1.5	De geplande acties aan het Albertkanaal ten westen van Maastricht	50
1.6	De taken van de Duitse 4e Pantserdivisie	52
2	De Nederlandse verdediging	53
2.1	Algemeen	53
2.2	Zuid-Limburg	54
2.3	Maastricht	55
3	Het verloop van de gevechtshandelingen in en om Maastricht op 10 mei 1940	58
3.1	De speciale actie tegen de Wilhelminabrug	58
3.2	De strijd om de spoorbrug	60
3.3	De strijd om de Sint Servaasbrug	61
3.4	De speciale acties aan het Albertkanaal ten westen van Maastricht	61
3.5	De Duitse 4e Pantserdivisie aan de Maas	63
3.6	De overgave van de stad	65
3.7	De Duitse 4e Pantserdivisie over de Maas	66
4	De eerste weken na de inval: bezetter en bevolking	69
4.1	De bezetter	69
4.2	De bevolking	70
2	De inname van Luik	73
1	Plan Gelb en Luik	73
2	Het Belgische verdedigingsplan	75
2.1	Algemeen	75
2.2	De verdediging van Luik	75
3	De inname van Luik	77
3.1	Luik van 10 tot 12 mei 1940	77
3.2	De Duitse 269e Infanteriedivisie	79
3.3	De overgave van de stad	80
4	De eerste weken na de inval: bezetter en bevolking	82
4.1	De herinneringen aan augustus 1914	82
4.2	De bevolking	83
3	Eerst Maastricht dan Luik	86
1	De militaire strategie	86
2	Bezetter en bevolking	87
3	De proclamaties van beide burgemeesters	87
	Deel II De lokale besturen 1940-1944	89
4	Het lokaal bestuur in Maastricht 1940-1944	91
1	Het Duitse bezettingsbestuur	91
1.1	Militärverwaltung	91
1.2	Zivilverwaltung	93
1.3	Der Beauftragte des Reichskommissars für die Provinz Limburg	99

2	Het provinciaal bestuur 1940-1944	102
2.1	De commissarissen der koningin c.q. der provincie	102
2.1.1	Mr. dr. Willem van Sonsbeeck	102
2.1.2	Maximiliaan graaf de Marchant et d'Ansembourg	104
2.2	Provinciale Staten	110
2.3	Gedeputeerde Staten	111
3	Het stadsbestuur van Maastricht 1940-1944	112
3.1	De burgemeesters	112
3.1.1	Jhr. mr. Willem Michiels van Kessenich	112
3.1.2	Mr. Louis Peeters	117
3.1.3	Dr. Theo Copray	121
3.1.4	De terugkeer van Peeters	123
3.1.5	A.C. de Ley: januari 1944-september 1944	124
3.2	De wethouders	125
3.2.1	De wethouders die vóór 10 mei 1940 waren benoemd	125
3.2.2	De NSB-wethouders	128
3.3	De gemeenteraad	128
4	De nazificatie mislukt	129
5	Het lokaal bestuur in Luik 1940-1944	132
1	Het Duitse bezettingsbestuur	132
2	Het provinciebestuur van Luik	140
2.1	De gouverneurs van de provincie Luik 1940-1945	140
2.1.1	Jules Mathieu	140
2.1.2	Georges Doyen	141
2.1.3	Georges Petit	145
2.2	De <i>Députation permanente</i> (Bestendige Deputatie)	146
2.3	De provincieraad	148
3	Het stadsbestuur van Luik van 10 mei 1940 tot 9 november 1942	148
3.1	Bologne 150	
3.2	De Schepenen	156
3.3	De Gemeenteraad	156
4	Het bestuur van Groot-Luik	158
4.1	De vorming van Groot-Luik	158
4.2	Burgemeester Gérard Willems: kort maar niet krachtig	162
4.3	De schepenen van Groot-Luik	164
4.4	Burgemeester Albert Dargent	166
4.4.1	'Un rexiste bochophile 100%'	166
4.4.2	Dargent: bourgmestre contre les Liégeois'	167
4.4.3	Dargent en de gemeentepolitie van Groot-Luik	169
4.4.4	Dargent en de spiraal van terreur en contraterreur	173
5	De vestiging van een <i>Zivilverwaltung</i>	176
6	De terugkeer van Bologne	180

6	Twee lokale besturen: volgzzaamheid en contraterreur	181
1	Militärverwaltung en Zivilverwaltung	181
2	De commissarissen der provincie en de gouverneurs	182
3	De burgemeesters	183
3.1	Michiels van Kessenich en Bologne	183
3.2	Peeters en Dargent: burgemeesters van de 'Nieuwe Orde'	184
4	Besluit	185

Deel III De jodenvervolg **187**

7	De jodenvervolg in Nederland en België	189
1	Inleiding	189
2	De bezetting	190
2.1	Discriminatie	190
2.2	Segregatie	193
2.2.1	Beroepsverboden	193
2.2.2	Economische uitsluiting	195
2.2.3	Verplichte registratie	195
2.2.4	De Joodse Raad in Nederland en de Vereniging van Joden in België	197
2.2.5	Een derde registratie in België	199
2.2.6	Segregatie binnen het onderwijs	199
2.2.7	De Jodenster	200
2.3	Besluit	201
3	Deportatie	201
3.1	Nederland	201
3.1.1	De centrale organisatie in Berlijn	201
3.1.2	De jodenvervolgers in Nederland	203
3.2	België	205
3.2.1	De SS in België	205
3.2.2	De verhouding Militärverwaltung – SS in België	206
3.2.3	De vertegenwoordiger van Eichmann in België: Kurt Ashe	207
3.2.4	De deportaties	208
4	Besluit	211
8	De jodenvervolg in Maastricht	213
1	De joodse gemeente van Maastricht	213
2	De anti-joodse verordeningen	214
2.1	Discriminatie	214
2.2	Segregatie	214
3	Wegvoering uit Maastricht	217
4	Vluchten of onderduiken	221
4.1	Vluchten	222
4.2	Onderduiken	224

5	De rol van de kerken in Limburg	229
6	Besluit	230
9	De jodenvervolging in Luik	231
1	De joodse gemeente van Luik	231
2	De oprichting van de Außendienststelle Lüttich	232
3	De anti-joodse verordeningen	233
3.1	Registratie	233
3.2	De Vereniging van Joden in België	234
3.3	De segregatie binnen het onderwijs	235
3.4	Verplichte tewerkstelling	235
3.5	Concentratie van de joden	237
3.6	De jodenster	238
4	Wegvoering uit Luik	239
5	Hulp aan joden	240
5.1	Het netwerk van Albert van den Berg	241
5.2	Het Comité de Défense des Juifs, afdeling Luik	248
6	Het percentage omgekomen joden van Luik	251
10	De vergelijking van de aantallen slachtoffers	252
1	Inleiding	252
2	De joodse gemeenten van Maastricht en Luik	252
3	Militärverwaltung en Zivilverwaltung en de anti-joodse verordeningen	253
4	De burgemeesters in Luik en Maastricht en de jodenvervolging	256
5	De rol van de gemeentepolitie in Maastricht en Luik tijdens de jodenvervolging	258
5.1	Inleiding	258
5.2	Het aandeel van de gemeentepolitie van Luik in de jodenvervolging	260
6	Vluchten of onderduiken	262
7	Besluit	264
Deel IV	De bevrijding	265
11	De bevrijding van Luik	267
1	Het oprukken van de geallieerde legers	267
2	De opmars naar Luik	268
3	Luik in de laatste dagen vóór de bevrijding	269
4	De inname van de stad	270
12	De bevrijding van Maastricht	273
1	De opmars door België	273
2	De laatste weken vóór de bevrijding in Maastricht	275
3	De bevrijding van Wijck	278
4	De bevrijding van Maastricht	281

13	De vergelijking van de bevrijding van beide steden	282
	Deel V Het herstel van het democratisch bestuur	285
14	Luik na de bevrijding	287
1	De terugkeer van de regering	287
2	De terugkeer van het provinciaal bestuur	289
2.1	De gouverneur	289
2.2	Een voorlopige Bestendige Deputatie	289
2.3	Een voorlopige provincieraad	290
3	De terugkeer van het stadsbestuur	290
3.1	De burgemeesters	291
3.1.1	Bologne weer terug in La Violette	291
3.1.2	Gruselin	294
4	De eerste naoorlogse verkiezingen	295
4.1	Het tijdstip van de verkiezingen	295
4.2	De vier grootste politieke partijen	296
4.3	De verkiezingsuitslagen	297
4.3.1	De Kamer van Volksvertegenwoordigers	297
4.3.2	De provincieraad van Luik	298
4.3.3	De gemeenteraadsverkiezingen	299
5	Besluit	300
15	Maastricht na de bevrijding	301
1	Vorbereidingen door de regering	301
2	Een tijdelijk provinciaal bestuur	302
3	Een tijdelijk stadsbestuur	303
3.1	Michiels van Kessenich weer burgemeester	303
3.2	Een tijdelijke gemeenteraad	311
4	De eerste naoorlogse verkiezingen	313
4.1	Het tijdstip van de verkiezingen	313
4.2	De grote(re) partijen	313
4.3	De resultaten van de verkiezingen	316
4.3.1	De zetelverdeling van de Tweede Kamer	316
4.3.2	De Provinciale Staten van Limburg	316
4.3.3	De nieuwe gemeenteraad van Maastricht	317
4.4	Verkiezingskoorts?	318
5	Besluit	319
16	Vergelijking van het herstel van het democratisch bestuur in Luik en Maastricht	320
1	De voorbereidingen voor het herstel van het democratisch bestuur	320
2	Herstel van het provinciaal bestuur	321

3	Herstel van het gemeentebestuur	322
4	Algemene verkiezingen	325
17	Nabeschouwing	326
	Lijst van Bijlagen	331
	Bijlagen	332
	Lijst van Kaarten	342
	Kaarten	343
	Bronnen en literatuur	358
	Samenvatting	374
	Résumé	378
	Personenregister	382

Inleiding

1 DE AANLOOP NAAR DIT ONDERZOEK

Op vrijdagavond 14 september 1984 herdacht de gemeente Maastricht tijdens een officiële bijeenkomst op het bekendste plein van de stad, het Vrijthof, de veertigste verjaardag van haar bevrijding door Amerikaanse militairen. Dezen behoorden voor een groot deel tot de 30e Infanteriedivisie, de *Old Hickory*, zoals haar bijnaam luidde. Het gemeentebestuur had veteranen van de divisie bij het feest uitgenodigd. Tijdens de ceremoniële plechtigheid vroeg mijn toen zestienjarige zoon waarom wij in Maastricht zo vroeg waren bevrijd, terwijl grote delen van Nederland veel later van de nazi's werden verlost. Het antwoord moest ik schuldig blijven. De vraag bleef me echter bezighouden.

Enkele maanden later begon ik aan een onderzoek om mijn zoon alsnog van antwoord te kunnen dienen. Dat leidde uiteindelijk tot de publicatie *Maastricht bevrijd! En toen...?*¹ Mijn belangstelling voor het 'oorlogsverleden' van deze stad nam gestadig toe. In 1994 verscheen, ter gelegenheid van de herdenking van de vijftigste verjaardag van de bevrijding van Maastricht, van mijn hand *Vier jaar zwijgen*.² Dit boek bevat een aantal fragmenten uit dagboeken die ingezetenen van Maastricht tijdens de bezetting hadden bijgehouden. Zij hadden er de voorkeur aan gegeven de geschiedenis van de oorlog zoals die zich aan hen voordeed en hun gedachten daarover aan het papier toe te vertrouwen. Ik heb in die publicatie, aan de hand van een aantal thema's, fragmenten geselecteerd, geannoteerd en van de noodzakelijke historische achtergrondinformatie voorzien.

Daarna ontstond het plan om een bezettingsgeschiedenis van de stad te schrijven, die de periode van de inval tot de bevrijding zou behelzen.

2 EEN COMPARATIEF ONDERZOEK

Een halve eeuw na dato is het initiatief van een oorlogsgeschiedenis van de stad Maastricht niet meer zo vanzelfsprekend. Want inmiddels zijn deze vorm en thematiek van geschiedschrijving aan discussie onderhevig geraakt. Dit debat geldt bijvoorbeeld de reikwijdte van het onderzoek; het kader van een natie of een stad. Een andere benaderingswijze in de historiografie van de Tweede Wereldoorlog breekt baan. De geschiedenis daarvan zou wellicht niet langer moeten worden opgevat in termen van een puur nationale geschiedenis, of, in het geval van Maastricht, als een stadsgeschiedenis binnen de gemeentelijke grenzen; niet langer als een nationaal of stedelijk epos maar juist ook als een aspect van algemene ge-

¹ P.M.M.A. Bronzwaer, *Maastricht bevrijd! En toen...? Een schets van gebeurtenissen in en om Maastricht tussen juni 1944 en september 1945*, Maastricht 1989, 2 delen.

² P.M.M.A. Bronzwaer, *Vier jaar zwijgen. Maastricht in dagboekfragmenten en herinneringen 1940-1944*, Maastricht 1994.

schiedenis. De aantrekkelijkheid van een historisch onderzoek dat vergelijkend van opzet is en daardoor een mogelijkheid zou scheppen van een meer analytische benadering, wordt steeds meer verwelkomd.

Nieuw is zo'n benadering van de bezettingsgeschiedenis niet. Al in 1951 werd door een gezaghebbend historicus in Nederland de analytische benadering door vergelijkend onderzoek bepleit. 'Het is noodzakelijk en aantrekkelijk, te komen tot een *histoire comparée* van in wezen aan elkaar gelijke of op elkaar gelijkende verschijnselen in uiteenliggende landen en machtssferen',³ zei in mei 1951 de historicus A.E. Cohen in een lezing getiteld 'Problemen der geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog' die hij tijdens het Zevende Congres van Nederlandse Historici op 12 mei 1951 hield.⁴ Met deze visie, die haaks stond op het zich aanbanende project van een geschiedschrijving van *Het Koninkrijk der Nederlanden in de Tweede Wereldoorlog* door de historicus Louis de Jong,⁵ was hij zijn tijd kennelijk enkele decennia vooruit. Cohen en De Jong waren beiden verbonden aan wat toen nog heette het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie. Het perspectief van een nationale geschiedschrijving was op dat ogen blik veel sterker dan dat van de vergelijking.

Waarom vond Cohen, van huis uit een mediëvist, een *histoire comparée* 'noodzakelijk en aantrekkelijk'? Hij baseerde dat op 'de universele interdependentie van alle verschijnselen: van het militaire en het politieke aspect, van onderdrukking en verzet, van bezet gebied en vrije vaderlanders, van binnen- en buitenlandse politiek. Het een is er niet zonder het ander; al die aspecten, genetisch of polair, behoren en verdienen in hun onderling verband te worden gezien'.⁶ Dat betekende niets anders dan een wezenlijk historisch vergelijkende aanpak.

De visie van Cohen heeft noch in Nederland noch in België onmiddellijk tot navolging geleid. In beide landen was men de eerste decennia na de Tweede Wereldoorlog gepreoccupeerd met de eigen geschiedenis van de bezetting, onderzocht en beschreven in een nationaal kader. In België leidde overigens pas de oprichting van het Navorsings- en Studiecencentrum voor de geschiedenis van de Tweede Wereldoorlog – het tegenwoordige Studiecentrum voor Oorlog en Maatschappij (SOMA) – in 1969 tot de uitgebreide bestudering van de bezetting. Ook in Frankrijk was van comparatieve studies nog geen sprake.

In zijn – geruchtmakende – inaugurale rede aan de universiteit van Amsterdam onder de titel *In de ban van goed en fout? Wetenschappelijke geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland*⁷ wees Hans Blom in 1983 op de wenselijkheid van 'het internationaal vergelijkende element'⁸ in de studie van de bezettingstijd in Nederland. Zijns inziens leidt dit tot vergroting van het analytische inzicht in gebeurtenissen en ontwikkelingen in de afzonderlijke bezette landen en gebieden. Het paste in een geschiedschrijving die niet langer werd beheerst door

3 Geciteerd in: J.C.H. Blom, D.E.H. de Boer, H.F. Cohen en J.F. Cohen, A.E. Cohen als geschiedschrijver van zijn tijd, Amsterdam 2005, 35. A.E. Cohen was van 1945 tot 1 januari 1960 medewerker, vervolgens adjunct-directeur van eerst het Rijksbureau voor Oorlogsdocumentatie, dat vervolgens het Rijksinstituut voor Oorlogsdocumentatie werd genoemd en nog later het Nederlands Instituut voor Oorlogsdocumentatie. Vanaf 1 januari 1960 werd hij hoogleraar in de middeleeuwse geschiedenis aan de Rijksuniversiteit Leiden.

4 Hij werkte de lezing om tot een artikel onder dezelfde titel in: *Tijdschrift voor Geschiedenis*, nr. 65 (1952) 52-85.

5 Blom e.a., A.E. Cohen, 34.

6 'Problemen der geschiedschrijving van de Tweede Wereldoorlog', 79.

7 Opgenomen in de bundel J.C.H. Blom, *In de ban van goed en fout. Geschiedschrijving over de bezettingstijd in Nederland*, Amsterdam 2007, 9-29.

8 *Ibidem*, 22.